

JAN SIENKIEWICZ

PRZYSŁÓWKI ODIMIESŁOWOWE W JĘZYKU ROSYJSKIM DRUGIEJ POŁOWY XVII WIEKU

Imiesłów przysłówkowy wyraża czynność konkretną, akcję równoczesną (imiesłów współczesny) lub wcześniejszą (imiesłów uprzedni) z akcją nazwaną czasownikiem w formie osobowej. Przysłówek odimiesłowowy może określać cechę czynności bądź wyrażać okoliczność, sposób wykonania czynności. W pracach językoznawczych wymieniane są wymogi, warunki, w których może zaistnieć proces transformacji, zmiana znaczenia, funkcji składniowych itp.¹ Semantyka jest jednym z elementów różniących homonimiczne formy imiesłowów i przysłówków typu *лежа, сидя, стоя* itp. Ulegając procesowi adverbializacji imiesłów traci cechy gramatyczne czasownika takie, jak aspekt, strona. Traci również możliwość łączenia się z wyrazami określającymi go na zasadzie przynależności, rzędu². Procesowi adverbializacji sprzyja również występowanie imiesłowu bezpośrednio po czasowniku, do którego się odnosi³. T. Ołowien-

Dr JAN SIENKIEWICZ – starszy wykładowca Instytutu Filologii Słowiańskiej UMCS (Zakład Języka Rosyjskiego) adres do korespondencji: Pl. M. Curie-Skłodowskiej 4, 20-031 Lublin; e-mail: slowian@klio.umcs.lublin.pl.

¹ Zob. np. М. Ф. Лукин, *Критерии перехода частей речи в современном русском языке*, „Научные доклады высшей школы. Филологические науки”, Издательство „Высшая школа”, Москва 1986, № 3 (153).

² О. К. Кочинева, *Омонимия наречий со словами других частей речи*, „Русский язык в школе”, Издательство „Просвещение”, Москва 1967, № 6, s. 21; *Грамматика русского языка*. т. I, *Фонетика и морфология*, Издательство Академии наук СССР, Москва 1960, s. 626; В. В. Виноградов, *Русский язык (Грамматическое учение о слове)*, Издательство „Высшая школа”, Москва 1972, s. 293.

³ П. П. Шуба, *Прислуже ў беларускай мове. Марфалагічны нарыс*, Выдавецтва Акадэміі навук БССР, Мінск 1962, s. 178. Пор. Виноградов, dz. cyt., s. 310.

nikowa wymienia okoliczności sprzyjające uprządkowaniu takie, jak: 1. forma imiesłowowa nie wyraża czynności dodatkowej, towarzyszącej – w zdaniu występuje jako okolicznik sposobu czynności, 2. imiesłów nie ma wyrazów zależnych, 3. występuje w postpozycji, po czasowniku, do którego się odnosi⁴. Temu procesowi szczególnie podatne są imiesłowy przysłówkowe zanegowane, pełniące funkcję okolicznika sposobu wykonania czynności. Na przykład: *„Ира была послушным ребенком и спокойно укладывалась в постель по первому слову матери, не капризная (Мар. И.Г.); Ты слушаешь его не перебивая (Мар.У.с.)”*⁵. „Приведенные нами формы слов – *risze* A. Sitarski – могут быть подставлены на место «так» в каноническом контексте «я это сделал так». На этом основании слова *не капризная, не перебивая, не раздумывая* могут рассматриваться как наречия”⁶. Od imiesłów przysłówkowych w języku rosyjskim urobione zostały przysłówki: z sufiksem *-a (-я)* (*лежа, любя, молча, невидя, неглядя, немедля, нехотя, сидя, стоя, шутя*; w wyrażeniach: *спустя рукава, сложа руки, сломя голову, очертя голову, высуня язык, повеся нос, разиня рот*) oraz typ nieproduktywny we współczesnym języku rosyjskim z sufiksem *-учи (-ючи)* (*глядючи, жалеючи, играючи, крадучись, припеваючи, умеючи*)⁷. Genetycznie przysłówki z sufiksem *-учи (-ючи)* „[...] восходят к русским формам кратких причастий, ставших в связи с утратой склонения деепричастиями (ср. *Жалость берет на тебя глядячи*)”⁸. Dodać należy, iż w latach sześćdziesiątych XIX w. pojawiły się formacje przysłówkowe typu *любяще, поюще, торжествующе*, utworzone od imiesłówów, które uległy adiektywizacji⁹.

W zabytkach piśmiennictwa południoworosyjskiego XVI-XVII w. poświadczono zostały przysłówki odimiesłowowe takie, jak: *умысля* ‘с умыслом, намеренно’, *родясь* ‘сроду, отроду, никогда’, *утаясь* ‘скрывшись от других, тайком’, *не замочав* ‘без промедления’, *не замешкавъ* ‘без промедления’,

⁴ Т. С. Оловеникова, *Из истории наречий. Наречия по данным южновеликорусских текстов XVI-XVII вв.*, Орел 1961, s. 71-72.

⁵ A. Sitarski, *Структура и функционирование наречий в русском языке новейшего времени*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 2001, s. 65.

⁶ Тамże.

⁷ *Грамматика русского языка*, s. 626.

⁸ Виноградов, dz. cyt., s. 293.

⁹ *Очерки по исторической грамматике русского литературного языка XIX века. Глагол, наречие, предлоги и союзы в русском литературном языке XIX века*, Издательство „Наука”, Москва 1964, s. 222. Por. Sitarski, dz. cyt., s. 44-45.

ведомо ‘известно’, *знаемо, знамо* ‘ведомо’ oraz częściowo adverbializowane, „zbliżone do przysłówków pod względem właściwości semantyczno-składniowych” – *перебегая, переходя, бегаючи* ‘в бегах’¹⁰ (por. – дворовая девка Марф тка Маркова дочь [...] бегаючи жила в Ряскомъ у±зде. Влад 195 (+ 3 zapisy)).

Proces przejścia, przekształcenia form imiesłowów w przysłówki, tworzenia przysłówków, został poświadczony w tekstach rosyjskich drugiej połowy XVII w., pochodzących zarówno z południa, jak i z północy Rusi Moskiewskiej. Zmiana znaczenia, sposób tworzenia poszczególnych leksemów wymaga osobnego omówienia. Oto przykłady użycia wyrazów „w znaczeniu przysłówka”, sposoby tworzenia przysłówków odnotowanych w tekstach XVII stulecia:

Влежачь ‘w pozycji leżącej’ (por. „**влежачь (влежаче)**, нареч. *В лежачем положении*”. – С, II, 224)¹¹ – Въ нын±шнемъ въ 202 году въ деревн± Конушинской били они Василей Олексіевъ зъ братьями и съ товарищы своими насъ сиротъ кольемъ и палками, и полиньемъ, и уразинами, дубинами на смерть и влежачь били жъ, и волосы драли и ногами насъ сиротъ топтали; да Васка жъ Олексіевъ Меншей насъ сиротъ стегаль нев±домо за что, и отъ того мы сироты немошны и ув±чны, въ концы живота своего; и будетъ случить Богъ смерть, и они намъ убойцы. 2Холм 793; а стрелцы I били к лачьем и за волосы драли I и влежач топтали и повели с собою I. МДБП 207. Istnienie formy obocznej *влежаче* przemawia za tym, że przysłówka *влежачь* został utworzony od formy rzeczownikowej imiesłowu. Genetycznie bezpośrednią podstawą słowotwórczą tego przysłówka jest wyrażenie przyimkowe: *в лежачь [способ]*. Dodać należy, iż *влежачь*, występując obok formy osobowej *били*, treściowo nie wiąże się z tym samym podmiotem.

Небавяся ‘niebawem, wkrótce’. W *Słowniku języka rosyjskiego XI-XVII wieku* czasownik ten podano w przykładach pochodzących tylko z XVII i XVIII wieku: „БАВИТИСЯ. *Заниматься, развлекаться чем-л.* (ср. польск. bawić się). Цесарь турецкий какъ рано встанеть ... поль часа бавится молитвами. Основ. Царьгр., 48 об. XVII в. Изъ Стетина ... король Станиславъ бавитца охотою и обучениемъ войска. Моск. вед. II, 96. 1711 г.”- С, I, 62. Zanegowana forma *небавяся* została odnotowana tylko w jednym tekście: – А о мн±

¹⁰ Оловеникова, dz. cyt., s. 71-75.

¹¹ *Словарь русского языка XI-XVII вв. Выпуск 2 (В-ВОЛОГА)*, Издательство „Наука”, Москва 1975, s. 224. Dalej cyt. – С (cyfra rzymska oznacza kolejny tom, zaś arabska stronę).

теперь не пытайте: дегъ я дубу, кто ни тымъ одаеть в±н±; а небався буду къ вамъ. Государю моему Ивану Ивановичю столнику Кветинскому, и матц± моей Анны Яковлевн±, щире родней матц±, низкій поклонъ. [...] Писавъ стряпчей Иверского монастыря Степанъ Лапезовскій своею рукою. Иверск 944-945. Leksem *небався* nie wyraża ani stanu, ani czynności towarzyszącej.

Не выдаючи ‘przypadkiem, niechcący’ (por. „**видати**. 1. *То же, что вид±ти (в знач. 1. действие многокр. или совершаемое многими субъектами)*” – С, II, 172) – И якобы пошатясь, он с мосту упал и на тово хворова, не выдаючи, попал. Шем 22.

Не задержав ‘niezwłocznie, natychmiast’. Brak czynności uprzedniej wyrażono przez zanegowanie formy imiesłowowej. Znaczenie to potwierdza również synonim *тотчас*. – И буде твое къ намъ милосердное жалование, конаты и векшы, изволишь пожаловать прислать, и мы никакъ пушкаря и векошь и конатовъ у себя не задержимъ: как болшей колоколь спустимъ и на новую колоколю поднимемъ, къ теб±, государю, отпустимъ тотчасъ, не задержав. Иверск 1040; и теб± б пожаловат т± граИмотки тдат или с кем послат к нему не задержав. Влад 260.

Не замедля ‘niezwłocznie’ (por. „**замедлити**. 1. *Задержаться, промедлить с чем-л. [...] 2. Задержать.[...]*” – С, V, 237) – И какъ къ вамъ ся наша грамота придетъ, и вамъ бы вел±ть, вм±сто того болного кирпичика выслать брата его родного; а тому б±глому другому кирпичику дать передо вс±мъ мiромъ наказанье, и прислать къ намъ въ Воскресенской монастырь незамедля, чтобъ и инымъ было такъ б±гать неповадно. Иверск 402; Семен Ивановичь сотвори ты млсть пожалуй I пришли днги чем я млсти твоеi бил челомъ I пожалуй не قامедля пришли. Ист 172.

Не медля ‘natychmiast, niezwłocznie’ (por. „**немедля и немедляй**. [...]. 2. В знач. нареч. *Стремительно, без промедления. [...]*” – С, XI, 168) – Мене же моляще, яко да васъ господъ подъ врата созову, и сама восхот±, не медля, с±мо прийти. Ю 166.

Не едчи ‘na czczo’ – И за то он нам ясти не дает, а заутреню и обедню не едчи поем, и от тое мы изморы скоро помрем. КЧ 52.

Od czasowników *мешкати, замешкати, измешкати, позмешкати, помешкати* zostały urobione formy: *мешкая, мешкав, мешков, замешкав, замечкав, измешкав, позмешкав, помешкав, помешков*. Zdaniem badaczy dziejów języka rosyjskiego czasownik *мешкать* został zapożyczony z języka

polskiego (por. „**мешкать** - mieszkać: 1.zwlekać RB; P 1731, 2.zajmować kwaterę, kwaterować K1 1606, 1610, 1657” i „**омешкать** – omieszkać, zamarudzić, spóźnić się С 1576; K1 1660”¹² oraz „**омѣшкати**. *Задерживать, медлить*. И ты бѣ къ намъ по тому договору слалъ своихъ пословъ не омѣшкаючи и съ ними о всемъ наказалъ подлинно. Швед. д., 348. 1576 г.” – С, XII, 367). Przeczenie występujące przed wymienionymi formami imiesłowu należy traktować jak przedrostek, jak wyrażenie nieistnienia zwłoki w działaniu. Przysłówkowe formacje zanegowane mają znaczenie ‘niezwłocznie, natychmiast’. W niektórych zapisach zostało to potwierdzone dodatkowo wyrazem synonimicznym *тотчас*. W tekstach południoworosyjskich odnotowana została tylko jedna postać przysłówka: „**Не замешкавъ** тождественно по значению форме «не замотчавъ»: и мы пришлемъ с темъ же целовальникомъ села Дряпловъ **не зомешкавъ** (1693 г., Лихвин; СКЕ, 2, 280)”¹³.

Przykłady użycia omawianych przysłówek w analizowanych tekstach XVII wieku: **не мѣшкая** ‘niezwłocznie, natychmiast’ – [...] а велѣтъ бы вамъ трапеза дѣлать не мѣшкая, чтобъ сдѣлать вскорѣ; [...] Иверск 80; ѣхати ему Ондрую ца І ншею пор кою великого гсдря на сл жбу в полки І к боярин кнрю Алексѣю Никитичю Тр бѣцком І с товарищи *тот час* не мешкая. Влад 238; А людей пошли ко мнѣ *тотчасъ*, не мѣшкая, только дай имъ на Москвѣ жить два дни. Х 308; Пожалуй государь Андрей Ильичъ, вели Іедьку Кривушина изъ Боровска проводить въ Спасское съ грамоткою не мѣшкая, а въ грамоткѣ прикащику писано про солодь. Без 9; [...] и учиня бѣ межъ себя вѣру и крестное целованье, розѣхався зъ другимі послы, ѣхали къ Москвѣ, не мешкая. К 52; **не мешка** – ехать к Москве *тотчас* не мешка. МДБП 42; **не мѣшкавъ (не мешковъ, не мешков)** ‘natychmiast, bez zwłoki’ – И какъ къ вамъ ся память придетъ, и вы бѣ, священникъ Іяковъ и церковной приказщикъ, о порядѣ ево Галахтѣнка на вышепи-санную деревню и о взятѣ по немъ поручной записи учинили по сему преосвященнаго архіепископа указу, не мѣшкавъ, какъ о томъ писано въ сей памяти выше сего. АЛЦ 282; [...] а выбравъ велено послать съ Устюга на Верхотурье не мешкавъ, *тотчасъ*. ЗУстюг 288; И какъ вамъ ся

¹² *Słownik zapożyczeń polskich w języku rosyjskim*, zestawił W. Witkowski, Kraków 1999, s. 97, 118. Por. В. В. Виноградов, *Очерки по истории русского литературного языка XVII-XIX вв.*, издание второе, Государственное учебно-педагогическое издательство, Москва 1938, s. 32.

¹³ Оловеникова, dz. cyt., s. 73.

наша, великого господина, грамота придеть, и вамъ бы велѣть сыскать тѣхъ бѣглыхъ плотниковъ по поручнымъ записямъ [...]; да выслать бы вамъ каменщиковъ и кирпичниковъ, по прежнему нашему указу, сполна тотчасъ, не мѣшкавъ, чтобъ стали въ Воскресенскомъ монастырѣ, Апрѣля въ 10 день, безъ всякого мотчанія. Иверск 460 (+ s. 458); Да чтобъ тебѣ побывать, не мѣшкавъ, на Москвѣ. Иверск 52 (+ 5); и сослат не мешкав. Влад 257; и ты тое грамоты пошлі не мешкавъ к немъ Семенъ. МДБП 32; да вели вино сидѣть неоплошно не мешкав. МДБП 32; велет вино І готовит тотчас не мешкав по прежнему. МДБП 42 (+ 1); А изволь къ намъ, не мѣшкавъ, прислать, покаместъ что и всѣ лошади съ ногъ не свалились. X 396 (+1); і ты извол І к Москве ехат не мешков. Б 15; [...] и бояринъ де приказалъ тотчасъ послать грамоты, чтобы тотчасъ ратныхъ людей высылать въ Боровескъ не мѣшкавъ; а затѣмъ, государи, розсыльщика отпустить замѣшкали – дожидались изъ Рейтарскаго приказа грамоты. Без 10 (+ 2); извол приѣхат не мѣшкав. Ист 95; [п]риѣжаі к Москвѣ не мешков. Ист 23 (+ 2); изволь людеі присылат к Москвѣ не мешковъ. Ист 114 (+ 1); **не мечкав** ‘natychmiast’ - и б *де* челобите ево явитца томъ тишиши тот час не мечкав. Влад 267; послал чтоб м к и г си І отослал к тебѣ гдрю к Москвѣ не мечкав. Влад 285 (+ 1); **не замѣшкав** (**не замешкав**) ‘natychmiast, bezzwłocznie’ – Да нужда у насъ, великій государь, въ монастырѣ порохомъ и свинцомъ, и тебѣ бы, великій государь, учинить милостиво, прислать, не замѣшкавъ, къ намъ въ монастырь; да пожаловать бы тебѣ, государь, прислать къ намъ въ монастырь пушекъ, а твоя государева въ монастырѣ казна болшая. Иверск 140; и сослат киндякъ и п х не замешкав. Влад 279; Пожалуй, государыня сестрица, прикажи ко мнѣ противъ сей грамотки отписать, не замѣшкавъ. X 419; и я тебѣ гдрю заплечю не земешкав. Б 66; пожалу[й] І солоду на винное курене чтоб не замѣшкав І выкурит вино. Ист 158 (+ 3); **не замечкав** ‘bezzwłocznie, niebawem’ – конечно бы тебѣ купя киндякъ прислат не замечкав. Влад 278 (+ 5); да и я приволокусъ де замечкав. Влад 269; **не измѣшкав** ‘natychmiast, niebawem’ – [...] а буде не сыщется, и тебѣ бы тожъ отписать про все вскорѣ, не измѣшкавъ, и мы бы потому промышляли здѣ. Иверск 44; **не позмѣшкав** ‘natychmiast’ – [...] и вамъ бы служку Андрюшку велѣть, сковавъ, прислать къ намъ, великому господину, на его подводахъ, тотчасъ, не позмѣшкавъ. Иверск 508-509; **не помѣшкав** (**не помешкав, не помешков**) ‘niezwłocznie’ – И мы послушники ваши того слугу Трофима съ братьями, и убойцу Лупандина,

да боровитцкаго крестьянина приняли; и посадили ихъ подь приказную палату, Декабря въ 24 день, и что о томъ впредь учинитца, и о томъ къ вамъ, государемъ, подлинно, не помѣшкавъ, отпишемъ. Иверск 852 (+ 1); прошу пожалуи приедъ I к намъ не помешкавъ. МДБП 29-30 (+1); и тебѣ б та челобитная не помешкавъ I податъ в Помѣсномъ приказе. Влад 249 (+ 2); сослать не помешков. Влад 259; А какъ, государь, отъ Архангельскаго города Богъ тебѣ, государя, принесеть-къ Колмогорамъ, и его Харлампѣйка мы поставимъ, не помѣшкавъ, когда ты, государь, изволишь. X 381; Пожалъ и гдрь не поскъ чь изволь ѣхатъ I не помешкавъ чтобъ работникомъ не глѣть. Б 124; и ты изволъ прислатъ I не помешков. Б 99; [...] и отказныя книги прислатъ къ Москвѣ не помѣшкавъ [...]. Без 25 (+ 1); и ты изволь приежатъ тотчасъ къ Моискуе и крепости на тѣ жонкѣ привези а зятя I не присылаи приежай самъ не помешкавъ. Ист 101 (+ 2); и пожалуйте пришлите пристава не I помешков. Ист 174 (+ 2); **не помѣчкавъ (не помечкавъ, не помечькавъ)** 'niezwłocznie, natychmiast' – томъ отпиши в мнѣстръ не помѣчкавъ. Влад 259; прислатъ не помечкавъ. Влад 256; и ты Иванъ Василевичъ пришли не I помечькавъ и досталныя денги не помечькавъ. Влад 281; Występowanie wyrazów zależnych nie pozwala włączyć do przysłówków form typu **не мешкая ни часу, не мешков ни малого часу** – не мешкая ни часу. Б 118; и я велелъ I тово часу с темъ писмомъ нарощно ходака I прислатъ не мешков ни малого часъ. Б 29 (+2). не мѣшкавъ нигдѣ ни за чемъ ни малого времѣяни. МДБП 34. Nie są również włączone do przysłówków formy rozkaznika utworzone od tego czasownika, np.: **не мѣшкай, не помѣшкай** – И ты, батька мой, умилосердися, не мѣшкай, какъ бы не потерять. X 301; для бога I не помѣшкай не наведи на себя I гнѣва. МДБП 33.

T. Ołowienikowa pisze, że „Словари отмечают только глагол «замотчать» («медлить, замедлить, мешкать»), причем даже в XVIII в. он отмечается как «старинный» (Акад. 1793)”¹⁴. Od zanegowanej formy imiesłowu tego czasownika pochodzi przysłówek „**Не замотчавъ** – «без промедления»: и техъ в Переяславль выслать **не замотчавъ** подать в Переяславле столнику и воеводе налицо (1650 г., Воронеж; ЦГДА, Белг. ст., 936)”¹⁵. W analizowanym materiale językowym występuje niewielka liczba zapisów formacji przysłówkowych z sufiksami *-ючи, -в* utworzonych od *мотчати* (por. „**мотчати. Медлить, мешкать.** Да и кофинского салтана посла хочеть государь нашъ

¹⁴ Тамже.

¹⁵ Тамже.

отпустить не мотчая. Польск. д. I, 291. 1499 г.” – С, IX, 278), *замотчати* (рог. „**замотчати**. *Промедлить, задержаться*. И нынѣ и до сѣхъ мѣсть твои послы и наши послы замотчали, у насъ не бывали, и отъ тебя отъ брата своего вѣстей не вѣдаемъ. Крым. д. II, 240. 1516 г.” – С, V, 245) oraz *позамотчати* (рог. „**позамотчати**. *Несколько задержаться*. И мы нынѣ къ магистру писали свою грамоту, а нѣчто будетъ магистръ у короля позамотчалъ, а въ Королевецъ ещо не приѣхалъ. СГГДV. 84.1520 г. [...]” – С, XVI, 109).

Oto poświadczony zapis użycia przysłówków w tekstach drugiej połowy XVII wieku: **не мотчаючи** ‘niezwłocznie’ – [...] и о тѣхъ людехъ своего приходу кійждо священникъ всея наша области намъ преосвященному архіепископу да возвѣститъ не мотчаючи [...] 2Холм 467; Какъ къ вамъ ся наша грамота придетъ, и вамъ бы велѣти въ своихъ монастырскихъ рыбныхъ ловляхъ, въ подмонастырныхъ озерахъ, уловить рыбы всякой и селдей съ возъ и, улова рыбу, приколовъ, разлома на двѣ ямскіе подводы, прислать наспѣхъ къ намъ, великому государю, въ новое наше строеніе, въ Московской уѣздъ, въ Воскресенской монастырь, и велѣть дорогою ѣхати день и ночь не мотчаючи, чтобъ съ тою рыбою поспѣти имъ въ Воскресенской монастырь Декабря къ 1, или кончая ко 2 числу; а для того посланъ къ вамъ нарочно нашъ сынъ боярской Алексѣй Бесчасного. Иверск 294-295; **не мотчавъ** (**не мотчав**) ‘natychmiast, niezwłocznie’ – И какъ къ вамъ ся наша грамота придетъ, и вамъ бы того Бориска выслать къ намъ въ Воскресенской монастырь тотчасъ, не мотчавъ. Иверск 413; и подписавъ челобитн ю сошли не I мотчавъ. Влад 261 (+ 8); **не замотчав** (**не замотчавъ**) ‘natychmiast, niezwłocznie’ – [...] о тѣхъ купленныхъ и закладныхъ деревняхъ списки жъ слово въ слово прислать къ намъ великому государю къ Москвѣ не замотчавъ. 1Устюг 395; [...] и вамъ бы о томъ намъ великому господину отписать не замотчавъ [...]. Иверск 500 (+ 5); пожалуи гсдрь I ко мнѣ вѣдомо учини не *замотчавъ*. Влад 272 (+ 1); А нынѣ, государь, по приказу де твоему, государя моего, пишетъ ко мнѣ тестъ мой, Петръ Васильевичъ, чтобъ мнѣ къ тебѣ, государю, ѣхать въ полкъ на Вольномъ, не замотчавъ [...]. X 332; **не позамотчавъ** ‘niezwłocznie’ – И какъ благословенную грамоту и антимишь дадутъ, и вамъ бы ту грамоту и антимишь прислать къ намъ въ монастырь, чтобъ за тою грамотою церковное каменное строеніе не стало, и о томъ о всемъ отписать не позамотчавъ. Иверск 866. Istnienie wyrazów zależnych uniemoż-

liwia włączenie do przysłówków form typu **не замотчавъ ни часу** – [...] отписать, не замотчавъ ни часу, обо всемъ подробну [...]. Иверск 630.

Нехотя ‘niechcący, wbrew chęci’ – Таже лег среди горницы и велел всякому человеку бить себя плетью по пяти ударов по окаянной спине: человек было с дватцеть, - и жена, и дети, все плачючи, стегали. А я говорю: „аще кто бить меня не станет, да не имать со мною части во царствии небесном!”. И оне нехотя бьют и плачют; а я ко всякому удару по молитве. А 115.

Не шутя ‘poważnie’ – Я тебѣ, государь, не шутя, говорю. Амф 453.

Стоя ‘na stojaco, stojąc’ – Еда совершиши сто молитв стоя, тогда „Слава” и „Ныне”, „Аллилуйя”, и тут три поклоны великия бывают. А 210. Wyraz *стоя* oznacza postawę w czasie modlitwy, sposób wykonania czynności.

Утаясь ‘potajemnie’ (por. „скрывшись от других, тайком»: пошли де они изъ Азова тому ныне 6-ой месяц, своею волею, **утаясь** и безъ посылки (1648 г., Воронеж; АМГ, II, 334)”¹⁶. – И будетъ они и утаясь пройдутъ, и потому мнѣ мочно ихъ провѣдать въ Соловецкомъ монастырѣ, есть кѣмъ, будетъ они у нихъ объявятся, и вѣдать мочно, только-бѣ имя знать дяди. X 449. We współczesnym języku rosyjskim przysłówki ten nie występuje¹⁷.

W niektórych zdaniach przekształcenie imiesłowu w przysłówki jest co najmniej problematyczne, proces transformacji nie jest całkowity. Na przykład: И в другую ночь лежа по четкам молитвую. А 240. Wyraz *лежа* odnosi się zarówno do wyrazu *ночь*, jak i do *молитвую*. W innych przykładach możliwa jest zamiana formy imiesłowu. Na przykład: И после того мчали к Москве девяносто верст на переменных лошадах, не отдыхая; затрясли было. А 218 (*не отдыхая* = *не отдохнув*); Благохитрый же бог инако ея наказал: задремала в правило, да и повалилась на лавке спать, и три дни и три ночи не пробудясь спала. А 117 (*не пробудясь* = *не пробудившись*); Березовскаго казака Акишу бил кнутом за то, что он ево, Афонасьевы, три шуки распластал нехорошо, не умеючи. А 192 (*не умеючи* = *не умел*); Убоги говорит: „Ну, брат, я беру у тебя денги, не стыдись, а ты и [в]предь живи со мной братски, в любви, не судясь”. Шем 24 (*не стыдись* = *не стыжусь*; *не судясь* = *не судись*). Wymienione formy imiesłowów wyrażają również

¹⁶ Тамże, s. 72.

¹⁷ Тамże.

sposób wykonania czynności: *не отдыхая* ‘bez wytchnienia’, *не пробудясь* ‘ciągle’, *не стыдясь* ‘bez skrpułów’, *не умеючи* ‘źle’.

Imiesłów przysłówkowy mógł wyrażać czynność, stan towarzyszący, trwającą w czasie. Na przykład: И много плачючи говорил. А 98; Служилъ я убогой у тое церкви вдовствуя и, по навѣту общаго нашего супостата дѣвола, впался въ грѣхъ блудодѣянїя и таковаго ради великаго согрѣшенїя моего хощу каятися Господу Богу, чтобы за твои архїерейскїя святыя молитвы дароваль Господь Богъ мнѣ прощенїе, и желаю пострит-чись въ монашескїй чинъ въ Соловецкомъ монастырѣ и плакаться грѣховъ моихъ до кончины жизни моя. 2Холм 514. Wyraz *вдовствуя* oznacza ‘stan wdowieństwa, być wdową, wdowcem’, który trwa w czasie, towarzyszy formie osobowej czasownika – *Служил вдовствуя*. Zanegowane formy imiesłowów przysłówkowych stają się określeniem sposobu wykonania czynności, stają się przysłówkami: *небавясь, не выдаючи, не задержав, не замедля, не медля, не едчи, не мешкая, не мѣшкавъ, не мечкавъ, не замешкавъ, не замечкавъ, не измѣшкавъ, не позмѣшкавъ, не помешкавъ, не помечкавъ, не мотчаючи, не замотчав, не позамотчавъ, нехотя, не шутя*. Dodanie do imiesłowu komponentu *не* powoduje, że imiesłów nie wyraża trwania w czasie procesu, czynności, stanu. Komponent *не* należy traktować jako przedrostek. Uściślenie znaczenia zanegowanych form poprzez dodanie wyrazów *тотчас, вскоре* może świadczyć o indywidualnym, okazjonalnym użyciu omawianych form, o żywoci procesu kształtowania się przysłówków odimiesłowowych w owym czasie. Przekształcenie imiesłowu w przysłówkę występuje w przypadku wyrazów *стоя, утаясь*.

ŹRÓDŁA

- А – *Житие протопопа Аввакума им самим написанное и другие его сочинения*, под общей редакцией Н. К. Гудзия. Вступительная статья В. Е. Гусева, Москва 1960, s. 53-302.
- АЛЦ – *Акты Лодомской церкви Архангельской епархии*. – *Русская Историческая Библиотека издаваемая Императорскою Археографическою Коммиссією*, (РИБ) т. XXV, С.-Петербургъ 1908, (*Акты Холмогорской и Устюжской епархий, книга третья, въ приложеніи Акты Лодомской церкви*, С.-Петербургъ 1908), s. 243-310.
- Амф – *Амфитрионъ. Комедія*, – *Русскія драматическія произведенія 1672-1725 годовъ*, собраны и объяснены Николаемъ Тихонравовымъ, т. I, Спб., 1874, s. 424-506.

- Б – *Памятники русского народно-разговорного языка XVII столетия. (Из фонда А. И. Безобразова)*, издание подготовили С. И. Котков, Н. И. Тарабасова, Издательство „Наука”, Москва 1965, s. 9-117.
- Без – *Переписка стольника А. И. Безобразова 1687 года*, Сообщиль Чл. сор. А. А. Востоковъ, нояб. 24, 87 г.
- Влад – *Памятники деловой письменности XVII века. Владимирский край*, издание подготовили С. И. Котков, Л. Ю. Астахина, Л. А. Владимирова, Н. П. Панкратова, под ред. С. И. Коткова, Издательство „Наука”, Москва 1984 [teksty: 14-15, 24-90, 92-104, 153-205, 214-224, 233-238, 241-246, 248, 250, 252-255, 256-323].
- Иверск – *Акты Иверскаго Святоозерскаго монастыря (1582-1706) собранные о. архимандритомъ Леонидомъ*, – РИБ, т. V, Петербургъ 1878, s. 33-987, 1009-1071.
- Ист – С. И. Котков, Н. П. Панкратова, *Источники по истории русского народно-разговорного языка XVII-начала XVIII века*, Издательство „Наука”, Москва 1964, s. 19-26, 63-68, 86-111, 112-116, 150-174, 182-202, 222-246.
- К – *О Россіи въ царствованіе Алексѣя Михайловича. Сочиненіе Григорья Котошихина*, изданіе четвертое, С.-Петербургъ 1906; [wznowienie]jed. by С. Н. van Schooneveld, The Hague 1969, s. 1-158.
- КЧ – *Калязинская челобитная. – Русская демократическая сатира века*, подготовка текстов, статья и комментарии Члена-корреспондента АН СССР В. П. Адриановой-Перетц, издание второе, дополненное, издательство „Наука”, Москва 1977, s. 51-54.
- МДБП – *Московская деловая и бытовая письменность XVII века*, издание подготовили С. И. Котков, А. С. Орешников, И. С. Филиппова, Издательство „Наука”, Москва 1968, s. 15-43, 68-124, 127-150, 152-158, 160-167, 168-175, 176-177, 179-180, 183-199, 200-231, 233-235, 277-290.
- Х – *Частная переписка князя Петра Ивановича Хованскаго, его семьи и родственниковъ*, сообщена Г. Лукьяновымъ, *Старина и Новизна, Историческій сборникъ, издаваемый при Обществѣ ревнителей русскаго историческаго просвещенія въ память Императора Александра III*, книга X, Москва 1905, s. 294-462.
- Шем – *Повесть о Шемякином суде, Русская демократическая сатира века*, s. 17-25.
- Ю – *Иудийъ, Русскія драматическія произведенія*, s. 76-203.
- 1Устюг – *По Устюжской епархіи* [teksty LVIII-CCXCIV], *Акты Холмогорской и Устюжской епархій*, ч. I, 1500-1699 гг., РИБ, т. XII, Санктпетербургъ 1890, s. 259-1480.
- 1Холм – *По Холмогорской епархіи, Акты Холмогорской и Устюжской епархій*, ч. I, 1500-1699 гг., РИБ, т. XII, Санктпетербургъ 1890, s. 67-124.
- 2Устюг – *По Устюжской епархіи* [teksty XLVII-LXXIX], *Акты Холмогорской и Устюжской епархій*, ч. II, РИБ, т. XIV, С.-Петербургъ 1894, s. 971-1286.
- 2Холм – *По Холмогорской епархіи* [teksty CLXVI-CCVI; CCCLVI-CCCLXXXII], *Акты Холмогорской и Устюжской епархій*, ч. II, РИБ, т. XIV, С.-Петербургъ 1894, s. 405-520, 761-797.

ЗУстюг – *Акты по Устюжской епархии* [teksty 201-251], РИБ, т. XXV, С.-Петербург 1908, s. 260-346.

BIBLIOGRAFIA

- Виноградов В. В.: Очерки по истории русского литературного языка XVII-XIX вв., издание второе, Государственное учебно-педагогическое издательство, Москва 1938.
- Виноградов В. В.: Русский язык (Грамматическое учение о слове), издание второе, Издательство „Высшая школа”, Москва 1972.
- Грамматика русского языка, т. I. Фонетика и морфология, Издательство Академии наук СССР, Москва 1960.
- Ким О. М.: Транспозиция на уровне частей речи и явление омонимии в современном русском языке, Издательство „Фан” Узбекской ССР, Ташкент 1978.
- Кочинева О. К.: Омонимия наречий со словами других частей речи, „Русский язык в школе”, Издательство „Просвещение”, Москва 1967, № 6, s. 16-22.
- Лукин М. Ф.: Критерии перехода частей речи в современном русском языке, „Научные доклады высшей школы. Филологические науки”, Издательство „Высшая школа”, Москва 1986, № 3 (153), s. 49-56.
- Оловеникова Т. С.: Из истории наречий. Наречия по данным южно-великорусских текстов XVI-XVII вв., Орел 1961.
- Очерки по исторической грамматике русского литературного языка XIX века. Глагол, наречие, предлоги и союзы в русском литературном языке XIX века, Издательство „Наука”, Москва 1964.
- Словарь русского языка XI-XVII вв., т. 1-23, Издательство „Наука”, Москва 1975-1996.
- SitarSKI A.: Структура и функционирование наречий в русском языке новейшего времени, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 2001.
- Шуба П. П.: Прыслоўе ў беларускай мове. Марфалагічны нарыс. Выдавецтва Акадэміі навук БССР, Мінск 1962.
- Słownik zapożyczeń polskich w języku rosyjskim, zestawił W. Witkowski, Kraków 1999.

ПЕРЕХОД ДЕЕПРИЧАСТИЙ В НАРЕЧИЯ В РУССКОМ ЯЗЫКЕ ВТОРОЙ ПОЛОВИНЫ XVII ВЕКА

Резюме

Настоящая работа посвящена сложному вопросу перехода слов из одной лексико-грамматической категории в другую, вопросу образования наречий в русском языке второй половины XVII в. От деепричастий образовались наречия: *стоя, утаясь; небавяся, не видяючи, не задержав, не замедля, не медля,, не едчи, не мѣшкая, не мѣшкавъ, не мечкав, не замѣшкавъ, не замечкавъ, не измѣшкавъ, не позмѣшкав, не мотчаючи, не мотчавъ, не замотчав, не позамотчавъ, нехотя, не шутя*. Компонент *не* следует рассматривать вместе

с формой деепричастия. Он отрицает время существования действия, процесса, исключает сопутствование главному действию, деепричастная форма не выступает в функции второстепенного сказуемого. В некоторых случаях изменение значения выражено дополнительно синонимом, напр.: отписать ... *вскорѣ* не измѣшкавъ; прислать *тотчасъ*, не позмѣшкавъ. Эти «уточнения» значения свидетельствуют об индивидуальном, окказиональном употреблении рассматриваемых форм.

Słowa kluczowe: adverbium, język rosyjski, tekst.

Ключевые слова: наречие, русский язык, текст.

Key words: adverb, Russian language, text.